

Anselm
Grün

Spreken

is

goud

pleidooi voor
een nieuwe
gesprekscultuur

Anselm Grün

SPREKEN IS GOUD

Pleidooi voor een nieuwe gesprekscultuur

Vertaling: Francis Hijzeler

Uitgeverij
Ten Have

INHOUD

Inleiding – ‘Wij kunnen niet niet communiceren.’	7
Moedertaal – vaderland	15
De taal in het evangelie van Lucas	19
De taal bij Johannes	31
Spreken – zeggen – praten	40
Spreken en horen	47
Taal en geloof	54
De religieuze taal	64
De lichaamstaal	68
De taal in de liturgie	72
Taal en schrijven	83
Het praten over anderen – de taal in het publieke domein	89
Spreken en handelen	97
Taal en protest	100
Enkele communicatieregels	103
Praten en zwijgen	110
Taal en macht	116
Woorden die te weinig worden uitgesproken	
– woorden die recht uit je hart komen	122
Woorden die effect hebben	
– woorden die je echt veranderen	127
Woorden en gebeden	134
Slotgedachten – ‘de taal spreekt.’	139
Literatuur	142

Moedertaal – vaderland

Het is niet toevallig dat in onze taal de woorden ‘moedertaal’ en ‘vaderland’ voorkomen. Met het begrip ‘vaderland’ associëren wij in eerste instantie iets wat wij bezitten. Een vader bezit een stuk land. Het vaderland behoort ons toe. Het is de ruimte die wij bewonen, maar ook het land dat wij bewerken, het land dat ons de vruchten van de aarde geeft. Wij verdedigen ons vaderland tegen onze vijanden. Het is een bezit dat wij moeten beschermen en verdedigen.

De moedertaal hoeven wij niet te verdedigen. Zij is de schoot die ons geborgenheid schenkt. Geen enkele vijand kan ons onze moedertaal afnemen – hooguit wanneer onze vijand ze vervalst en wij dat helemaal niet opmerken. Onze moedertaal moeten we onderhouden en er behoedzaam mee omgaan. En we hebben een relatie met onze moedertaal nodig om uit de moederlijke bron van onze taal te kunnen drinken.

Zoals een moeder er is voor haar kind, zo is in een moeder altijd al de moedertaal aanwezig: ‘En het kind raakt ermee vertrouwd, het maakt zich de moedertaal eigen. Het kind is spelenderwijs bezig om zich de taal eigen te maken. Spelenderwijs bootst het de woorden en het onderlinge verband daartussen na en zodoende loopt het tegelijkertijd vooruit op wat het later zal spreken. Het prent in zijn geheugen en in zijn herinnering wat zelf al gedachten en herinneringen van mensen zijn. Want de taal, het woord dat wij spreken, is iets wat mensen hebben gedacht en iets wat mensen zich hebben herinnerd, iets wat steeds weer terugkeert’ (Jünger 55).

Het aanleren van de moedertaal is voor een kind niet iets puur uiterlijks. Een kind ‘raakt vertrouwd met de opvattingen van de taalgemeenschap en begint zichzelf daarin te begrijpen. Het treft

de taal niet alleen aan als iets uiterlijks, als iets wat buiten hem ligt, het ontplooit daarin zijn eigen innerlijk leven, zijn vitaliteit, die voortkomt uit het gevoel dat hij erbij hoort' (t.a.p. 57). Een kind groeit op in zijn moedertaal en vindt zichzelf en zijn identiteit steeds meer. Het begrijpt zichzelf steeds al in zijn taal.

De taal zelf heeft iets moederlijks. Ze beoordeelt niet, maar ze brengt ter sprake wat er is. En de taal voedt ons. Ze laat mensen groeien. Ze schenkt hun geborgenheid en veiligheid. Een moeder spreekt haar kind aan. De eerste woorden die een kind steeds weer hoort, drukken een stempel op het gemoed van het kind. Daarbij zijn het niet alleen de woorden die worden gesproken, maar ook de manier waarop ze worden uitgesproken.

Maar onze moedertaal is niet alleen de taal die onze moeder tegen ons sprak; de taal zelf wordt een moeder die zich tot ons richt, die ons troost, die ons bemoedigt en die ons wijst op alle mooie dingen in ons leven.

Wanneer mensen in hun geboortestreek komen, dan horen ze direct de karakteristieke klanken die mensen daar uitspreken. Dat geldt niet alleen voor het dialect, maar ook voor de hele taal-melodie. De grote waardering voor dialecten die wij in onze tijd opnieuw waarnemen, beantwoordt aan dit verlangen naar de taal als geboortegrond. In een dialect kun je normaal gesproken geen theoretische discussies voeren.

In een dialect wordt iets tegen jou gezegd en er wordt jou iets toebedeeld. Door het dialect voel jij je als persoon aangesproken en er wordt jou iets toegekend. Er wordt jou liefde geschonken, maar ook de wijsheid die de mensen in deze streek in hun taal hebben samengevat. Het woord 'dialect' komt van het begrip 'dialoog'. Een dialect is een taal in de vorm van een dialoog, een taal waarmee je met elkaar in gesprek komt.

Een dialect is ook altijd een beeldende taal. En een beeldende taal drukt uitsluitend positieve feiten uit. Ze kan de toedracht van iets helemaal niet ontkennen. Je kunt helemaal niet iets plastisch uitbeelden wat niet echt is gebeurd (vgl. Watzlawick 56). Een dia-

lect is dus een taal die ons bevestigt, een taal die als een moeder ons leven liefdevol beschermt en het niet – zoals sommige rationalisten doen – afwijst en in twijfel trekt. Een moedertaal is een taal die ons voedt en een taal die bij ons vertrouwen wekt, een taal die ons inwijdt in het leven.

De joodse dichteres Hilde Domin heeft vooral geschreven over de taal als geboortegrond. Haar geboortestreek is voor haar iets wat je niet kunt verliezen. En dat is juist de taal: ‘Voor mij is de taal iets wat je niet kwijt kunt raken, nadat van al het andere was gebleken dat je het kon verliezen. Het laatste thuis, dat niemand me kan afnemen. Alleen wanneer ik als persoon ophoud te bestaan (bij de hersendood), kan de taal me worden ontnomen. Dus de Duitse taal. In de andere talen die ik spreek, ben ik te gast. Graag en dankbaar te gast. De Duitse taal was ons houvast, daaraan hebben wij te danken dat wij de identiteit van onszelf konden bewaren. Vanwege de taal ben ik ook teruggekomen’ (Domin 14).

De situatie in haar verbanningsoord was voor Hilde Domin ‘onheilspellend’. Daar had zij weliswaar de taal als geboortegrond. Maar ze kon met de mensen in haar ballingsoord niet communiceren in haar moedertaal. Ze moest een andere taal leren. Omgekeerd was het voor haar opwindend ‘om weer thuis te komen. In het land van mijn geboorte, op de plek waar de mensen Duits praten’ (t.a.p. 14). Toen ze over haar geboortegrond sprak, reageerden Duitse collega-auteurs met verwondering. Maar Domin stelt vast: ‘We leven immers in een crisis waarin we niet meer weten waar we thuishoren. Ook in een taal- en spreekcrisis. In een communicatiecrisis, een identiteitscrisis. In een crisis waarin we onze geboortegrond zijn kwijtgeraakt’ (t.a.p. 16).

Wie zich niet bewust is van zijn eigen taal, vindt zijn identiteit niet. De taal is een belangrijke mogelijkheid om je identiteit te vinden. En de taal is de plek waar jij thuishoort. Wanneer jij dezelfde taal spreekt, dan hoor je bij de mensen die jou horen en die jij hoort.

De uiterlijke geboortegrond kun je iemand afnemen, maar de

innerlijke geboortegrond niet: ‘De taal waarmee ik de wereld gewetensvol benoem, gewetensvol meedeelbaar maak (en ook zo meedeel dat ik word gehoord), die kan mij niet worden afgenomen, zij is de ultieme toevlucht. Dit tehuis verdedig ik tot aan mijn laatste ademtocht. Net zoals vroeger een boer zijn eigen stukje land. Ik kan helemaal niet anders’ (t.a.p. 16). Het is een mooi symbool dat Hilde Domin hier voor de taal gebruikt. Zij is een toevlucht voor de mensen. Ook al wordt hun alles afgenomen, de taal kan hun niet worden afgenomen – pas wanneer zij sterven. Zelfs wanneer zij uiterlijk verstommen, hebben zij hun innerlijke taal, waarin zij met hun ziel kunnen praten en waarin zij iets van hun land van herkomst kunnen ervaren, ondanks hun gevoel van totale ontheemding.

De taal is voor Hilde Domin het middel waarmee jij je de wereld eigen maakt. Je luistert niet alleen naar de wereld. Wanneer je spreekt over de wereld, wordt de wereld jouw eigendom. Je maakt je de wereld eigen. Je neemt ze in bezit. Ze behoort jou toe. De taal brengt jou in contact met de wereld en met de mensen die naar jou luisteren. In de taal vind je gehoor. Wanneer jij je ervaringen met de wereld meedeelt, dan word je door anderen gehoord. En op die manier hoort de wereld bij degene die spreekt, en bij degene die hoort.

Wij voelen zelf wat onze moedertaal voor ons betekent wanneer we in een vreemd land opeens de vertrouwde klanken van onze moedertaal horen. Wanneer een Duitser ons in het buitenland aanspreekt, dan voelen we ons meteen thuis. En we merken direct uit welke regio van het Duitse taalgebied hij komt. Zijn spraak ver-raadt hem. En wanneer wij na een lang verblijf in het buitenland weer thuishkomen, dan ervaren wij onze moedertaal ook als onze geboortegrond – als iets wat ons geborgenheid schenkt, als iets wat ons voedt en wat onze ziel ook behoedt en beschermt – en als ‘onze ultieme toevlucht’, zoals Hilde Domin dit gevoel onder woorden brengt.

De taal in het evangelie van Lucas

De evangelist Lucas had een opleiding genoten in de Griekse filosofie en in de Griekse retoriek. Dat merk je aan zijn mooie, beschaafde taalgebruik. Hij geldt in de traditie als arts en kunstschilder. Beide beelden zeggen iets over zijn taal.

Lucas spreekt een helende taal. Lucas moraliseert niet, hij poneert ook geen dogmatische stellingen. Hij vertelt. Verhalen waren de eerste vorm van therapie. Wanneer je een verhaal leest of hoort, dan word je innerlijk herschapen. Er komt in jou iets in beweging, er vindt in jou een proces van ommekeer plaats, zonder dat je daar op moraliserende toon toe wordt gedrongen. In een verhaal vind jij jezelf weer terug.

Met deze helende werking van taal staat Lucas in de traditie van de Griekse filosofen. Plutarchus schrijft bijvoorbeeld over Antiphon, de genezer: 'Terwijl hij zich nog bezighield met poëtica, bedacht hij een kunst van bevrijding van pijn, net zoals er voor mensen die ziek zijn, een medische behandeling bestaat. In Korinte werd hem een huis naast de agora toegewezen, daarop bevestigde hij een uithangbord. Daarop stond te lezen dat hij zieke mensen kon genezen door middel van woorden' (geciteerd volgens Watzlawick 12).

Lucas schreef met zijn evangelie een boek dat mensen kunnen lezen die lijden aan innerlijke en uiterlijke ziekten, teneinde langs die weg de helende en troostende kracht van de woorden bij zichzelf te ervaren. Lucas schrijft zo over Jezus dat de lezers en lezeressen zijn invloed als arts en Heiland zelf bespeuren. Dat is een meesterlijke prestatie. Lucas leerde dit van Plato, de filosoof die geldt 'als de vader van de catharsis, dus van de loutering van de ziel en van de overtuiging door middel van taal' (Watzlawick 13).

En de taal van Lucas is een beeldende taal. Lucas schetst bij het

schrijven van zijn evangelie een beeld van Jezus. En hij schildert zo dat de lezers door zijn schilderij echt worden veranderd.

De protestantse theoloog Klaas Huizing uit Würzburg zegt dat het je bij een verhaal in het evangelie van Lucas net zo vergaat als het Rilke verging bij de aanblik van de archaische torso van Apollo: 'Daar is geen enkele plek die jou niet ziet. Jij moet je leven veranderen.' In de beelden die Lucas in zijn evangelie en in zijn boek Handelingen schetst, zien wij onszelf. En de beelden kijken ons aan. Dat verandert ons werkelijk. Lucas moraliseert niet en spoort ons niet aan om ons leven te veranderen. Maar omdat hij fascinerende verhalen vertelt, vindt er een fundamentele verandering plaats in ons leven en in onze levenshouding.

De beelden die Lucas schetst, kun je steeds weer bekijken om de herscheppende werking ervan te ervaren. Daarbij heeft Lucas net als de Grieken hoge verwachtingen van het fenomeen 'schoonheid'. Voor de Grieken is alles wat er is, mooi. En de taal heeft de taak om de schoonheid van de dingen tot haar recht te laten komen en de mensen door middel van deze schoonheid in contact te brengen met hun eigen innerlijke schoonheid, met de goddelijke glans in henzelf.

Wanneer de mens in contact komt met zijn oorspronkelijke schoonheid, dan wordt hij gaaf en heel, goed en mooi. Het mooie is voor Plato ook altijd: 'wat juist is, wat gepast is, wat goed is, wat in overeenstemming is met zijn wezen, alles waarin het zijn integriteit, zijn gezondheid, zijn heelheid bezit'. Lucas schreef zijn verhalen van genezing ook zo dat de mensen worden opgetild en uiteindelijk hun oorspronkelijke schoonheid vinden. Door de mooie taal in het evangelie van Lucas wordt dat wat Jezus met de zieke mensen doet, voor de lezer voelbaar. De lezer komt in contact met zijn eigen schoonheid, met zijn oorspronkelijke glans.

En de taal van Lucas is een emotionele taal. Hij benoemt de gevoelens niet, maar hij uit zijn gevoelens met zijn taal. Je merkt aan zijn taal dat hij zich inleeft in de mensen over wie hij schrijft, en dat hij zich met zijn taal aanpast aan het gebeuren van dat moment. Tegelijkertijd bespeur je dat hij van de mensen houdt en met res-

pect over hen vertelt. Ook dat is een essentieel kenmerk van goede taal.

De taal spreekt tegen iemand en over iemand. En uit de manier waarop je spreekt, wordt duidelijk of je van mensen houdt of ze veracht, of je tegen de mensen goede woorden wilt zeggen – of slechte. Goede woorden zeggen betekent ‘zegenen’ (in het Latijn: *benedicere*). Slechte woorden zeggen betekent ‘vloeken’ (in het Latijn: *maledicere*). Omdat Lucas goede woorden schrijft aangezien hij goed denkt over de lezer en van hem houdt, worden zijn woorden een zegen voor zijn lezers en lezeressen.

De taal van Lucas is een hartelijke taal, een taal die de harten van de lezers raakt. Dit wordt duidelijk in zijn verhaal over de kinderen van Jezus of in de prachtige vertellingen over de verloren zoon en over de Emmaüsgangers. Wie deze teksten ooit aandachtig heeft gelezen, kan ze nooit meer vergeten. Deze verhalen hebben de mensen al eeuwenlang geraakt. En ook niet-christenen lezen deze verhalen graag, omdat ze de hartelijkheid erin bespeuren. Auteurs hebben deze verhalen steeds weer geciteerd omdat ze geen betere voorbeelden konden vinden hoe je op hartelijke toon kunt schrijven over de mens en zijn lot, over zijn teleurstelling en over zijn vreemding, maar tegelijkertijd ook over de vreugde van het terugvinden en over de vreugde van een goede ontmoeting.

De taal van Lucas is een taal in de vorm van een dialoog. Lucas heeft altijd de lezer of de luisteraar op het oog. En hij houdt er ook van om de lezer of de toehoorder aan te spreken. Hij begint zijn evangelie al met een persoonlijke aanspreekvorm. Hij draagt zijn evangelie op aan een rijke en hooggeplaatste man: Theofilus. Aan deze Theofilus wil hij het verhaal over Jezus zo vertellen dat deze man zich kan overtuigen van de betrouwbaarheid van deze leer (vgl. Luc. 1,4).

De dialogische taal van Lucas wordt ook nog een keer duidelijk bij de zaligsprekingen. Matteüs schreef de acht zaligsprekingen in de derde persoon meervoud (‘zij’) als woorden van wijsheid (Mat. 5,3-12). Bij Lucas richt Jezus zich concreet tot de mensen en daar

spreekt Hij hen in de tweede persoon meervoud ('jullie') aan. Hij voert een dialoog met zijn toehoorders. En deze dialoog moet tot een beslissing leiden. Daarom kent Lucas in zijn eigen versie vier zaligsprekingen en vier weeluchten (Luc. 6,20-26). Jezus roept mensen op om een beslissing te nemen door verschillende mogelijkheden aan hen te tonen.

Lucas noemt de christelijke leer 'logos'. Logos is het woord dat God in Jezus Christus tot de mensen heeft gesproken. Maar het begrip 'logos' omvat ook wat de andere evangelisten *euangelion*, 'goede boodschap' noemen. Lucas noemt zijn evangelie nooit zo, maar hij heeft het over een 'verhaal' (vgl. Luc. 1,1 in de Willibrordvertaling van 1995). In dit verhaal somt hij niet simpelweg feiten op, maar hier heeft hij bij het schrijven een allesomvattende idee: hij wil in vertelvorm het heil en de genezing beschrijven die toen in Jezus Christus hebben plaatsgevonden en die vandaag de dag in ons hun uitwerking willen hebben.

Lucas is de eerste vertegenwoordiger van de 'narratieve theologie', van een 'theologie door middel van verhalen'. Met zijn verteltrant vol inlevingsvermogen wil Lucas mensen voor Christus winnen. Zijn verhaal is zowel een propagandageschrift als de eerste vroegchristelijke literatuur, die gelijkwaardig is aan de literatuur van zijn tijd.

Lucas heeft het over een 'verhaal' (in het Grieks: *diegesis*), wanneer hij aan zijn evangelie denkt, en over 'logos' wanneer hij de boodschap voor ogen heeft die van God is uitgegaan en die Jezus aan de mensen heeft verkondigd. Maar hij noemt deze 'logos' een *logos parakleseos*, een woord van troost, een woord van bemoediging (vgl. Handelingen 13,15). Ons spreken over God moet daarom in essentie 'troosten', 'versterken', 'bemoedigen' zijn.

En Lucas noemt het woord van God *logos tes soterias*, dat wil zeggen: 'woord van heil', 'woord van redding', 'woord van genezing'. Wij praten daarom enkel en alleen op een goede manier over God wanneer onze woorden helende woorden zijn. Maar in deze uitdrukking ligt nog meer besloten. Het begrip *soteria* kan ook 'bescher-

ming en behoud van het innerlijke wezen' betekenen. Het woord dat Lucas in opdracht van Jezus verkondigt, is een woord dat ons innerlijke wezen beschermt en dit behoedt voor vervalsing. Het is een woord dat redt door inzicht te schenken. Het woord rukt ons uit een toestand van slaap en van onbewustheid.

Wanneer wij dit woord van God interpreteren met betrekking tot onszelf, dan betekent dit: door woorden te spreken die de Geest van Jezus weerspiegelen, beschermen wij andere mensen tegen vervalsende woorden en interpretaties die zij in hun omgeving horen. Wij bewaren hun ware wezen. Het woord van God sluit aan bij hun diepste wezen. Onze taal wil het geheim van de mens en van zijn ziel behoeden en beschermen.

Lucas gebruikt naast het begrip *logos* dikwijls het Griekse woord *rema*. *Rema* is zowel woord als gebeurtenis. Het is een woord dat gebeurt, dat werkelijkheid wordt. Heinrich Schlier zegt dat *rema* een gebeurtenis aanduidt, 'maar met het oog op het feit dat het als gebeuren de mens aanspreekt' (Schlier 857). Het begrip *rema* heeft altijd een dialogisch karakter. God spreekt ons in woorden en in gebeurtenissen aan. De herders trekken na de geboorte van Jezus naar Betlehem met de woorden: 'Laten we naar Betlehem gaan om met eigen ogen te zien wat er gebeurd is en wat de Heer ons bekend heeft gemaakt' (Luc. 2,15).

Rema is een woord dat gebeurtenis wordt. Het Duitse woord voor 'gebeurtenis', *Ereignis*, komt van het begrip *Eräugnis*: 'iets wat zich voor jouw ogen afspeelt'. Het is een woord dat zichtbaar is geworden en dat je nu kunt zien. Dat kun je historisch opvatten: het woord dat de engel heeft verkondigd aan de herders, is werkelijkheid geworden. Het is een historische gebeurtenis geworden.

Maar je kunt dit woord ook psychologisch opvatten. Een woord brengt iets in mensen teweeg. Wanneer je iemand bekritiseert of kwetst, dan loopt hij rood aan. Wanneer je hem bemoedigt, dan straalt zijn gezicht. Wanneer je hem met woorden afmaakt, dan wordt hij bleek. De uitgesproken woorden worden telkens zichtbaar in de reactie van de ander.